

УДК 021.64:026:027.7](477)

**Інна Лобановська,**завідувач відділу наукового опрацювання документів
і організації каталогів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Взаємодія освітянських бібліотек України у формуванні інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу: організаційний аспект

Проаналізовано форми міжбібліотечної взаємодії та інтегрування бібліотечних ресурсів і сервісів.

Ключові слова: взаємодія, централізація, кооперація, координація, корпорація, інтеграція, інтегрований галузевий інформаційний ресурс (ІГІР), освітянські бібліотеки, каталогізація.

Постановка проблеми. Останнім часом уявлення про функції бібліотек, їхнє місце в науковій, освітній, культурній та інформаційній інфраструктурі зазнали суттєвих змін. Найважливіші завдання бібліотек у сучасному світі все частіше полягають у забезпеченні вільного й необмеженого доступу до різномірної актуальної інформації та збереження її джерел, а бібліотекаря називають інформаційним фахівцем, навігатором в океані інформації. Але нині, враховуючи новітні інформаційні потреби, кожна окрема бібліотека не в змозі повноцінно функціонувати як інформаційний центр. Сьогодні у світовій практиці склалися різноманітні економічні, професійні та соціальні форми взаємодії, що розрізняються залежно від цілей співпраці, характеру господарських відносин між її учасниками, ступеня самостійності інституцій, що входять до об'єднання. Вони дають істотні переваги: розширення можливостей для розвитку членів суспільства, повніше й ефективніше використання об'єднувальних ресурсів, поліпшення якості продуктів і послуг, ефективніше впровадження й використання інновацій, економічна вигода, популяризація нових культурних цінностей, передавання досвіду тощо. Сказане повною мірою стосується й різних організаційних форм, у рамках яких об'єднуються бібліотеки.

Аналіз наукових досліджень дав можливість визначити, що одним із ефективних інструментів в інноваційній діяльності бібліотек є їх інтеграція. З означеного питання існують численні публікації як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників; у значній частині праць подано теоретичні засади інтеграційних процесів у бібліотечній сфері. Серед них можна відзначити роботи О. Башун [1], К. Лобузіної [14], П. Рогової [10; 21], Т. Ярошенко [23]. Низка авторів виокремлює корпоративну діяльність бібліотек вищих навчальних закладів, зокрема В. Білоус [3], В. Дубовий [7]. Питанням корпоративної каталогізації присвячено праці Т. Вилежаніної [6], О. Мар'їної [15], Р. Щербан [22]. Окремі аспекти корпоративних бібліотечних проєктів розглядалися М. Васильченко [4; 5], В. Ільганаєвою [9], Є. Корніловою [11], У. Красник [12], М. Кузнецовою [13] та ін.

Метою статті є висвітлення різних форм співробітництва вітчизняних бібліотек для виконання властивих їм функцій з огляду на вимоги, що висуваються до них сьогодні.

Основна частина. Питання співпраці бібліотек на різних рівнях набуває особливої актуальності в наш час, оскільки суспільство "прямує до глобалізації в економіч-

ному, соціальному, культурному просторі" [4, с. 8]. Цілі створення різноманітних бібліотечних об'єднань можна визначити так:

- формування єдиного інформаційного простору України;
- використання бібліотек як інструментів національної політики в галузі освіти та її інформаційної підтримки;
- розроблення стратегії взаємодії бібліотек та інших учасників освітнього й інформаційного середовища;
- поліпшення якості надання послуг користувачам для найповнішого задоволення їхніх інформаційних потреб;
- забезпечення якості роботи завдяки впровадженню єдиних стандартів та іншої нормативно-інструктивної й методичної документації;
- оптимізація запровадження інноваційних підходів у роботу бібліотек;
- розвиток діяльності бібліотек на базі впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема інтернет-технологій;
- підтримка міжнародного, національного, регіонального, міжвідомчого й міжгалузевого обміну знаннями і досвідом роботи бібліотек, а також проведення спільних заходів.

Міжбібліотечна взаємодія визначається як "спільна діяльність бібліотек на основі розподілу повноважень і взаємних зобов'язань з метою найбільш повного задоволення інформаційних потреб і ефективного використання бібліотечних ресурсів" [2, с. 615]. Як основні можна виділити такі форми міжбібліотечної взаємодії:

- централізація;
- координація;
- кооперація;
- інтеграція.

Масштабна централізація книгозбірень відбувалася в Радянському Союзі в 70—80-х рр. XX ст. Її результатом стало створення централізованих бібліотечних систем (ЦБС). **Централізація** передбачала об'єднання самостійних бібліотек у ЦБС із загальним книжковим фондом, штатом працівників, єдиним керівництвом, централізованим комплектуванням і опрацюванням літератури [17, с. 82]. Було створено ЦБС масових, дитячих, наукових, науково-технічних, галузевих, профспілкових книгозбірень, а також міжвідомчі територіальні централізовані системи різнотипних бібліотек. Сьогодні багато з них припинили існування.

Питання взаємодії книгозбірень в Україні регламентуються Законом "Про бібліотеки і бібліотечну справу". Зокрема, у ньому визначено, що "централізована бібліотечна система — об'єднання бібліотек в єдине структурно-цілісне утворення, куди входить центральна бібліотека" [18].

Позитивними чинниками централізації книгозбірень фахівці вважають можливість керувати бібліотечними процесами й ухвалювати рішення на більш кваліфікованому рівні, зокрема знаходити ефективніші шляхи розподілу бібліотечних ресурсів за їх нестачі. До негативних чинників належить небезпека надмірної регламентації, що призводить до нівелювання особливостей об'єднаних у систему бібліотек і конкретних умов роботи в них.

Складні соціально-економічні умови, в яких опинилися книгозбірні на початку 1990-х рр., у поєднанні з розвитком ІКТ спричинили започаткування нового етапу розвитку бібліотечних форм співпраці на відповідних організаційних, економічних і юридичних засадах. Серед них можна виділити координацію [5]. З погляду управлінської діяльності, **координація** — це:

- синхронізація докладених зусиль, їх об'єднання в єдине ціле;

- процес розподілу діяльності в часі, приведення її окремих елементів у таке поєднання, яке дало б змогу найбільш ефективно й оперативно домогтися встановленої мети;

- розподіл обов'язків (відповідальності).

Для успішної координованої взаємодії слід дотримуватися певних принципів, зокрема:

- учасники мають бути зацікавленими і бачити внесок власної праці в досягнення загальних цілей;

- вони мають бути переконаними в тому, що від них залежить успіх здійснюваної роботи;

- кожен із них має беззастережно дотримуватися ухвалені програми;

- програма повинна залишати можливості для її корегування в разі зміни обставин.

Координація передбачає узгодження діяльності без зміни юридичного, фінансового й іншого статусу її учасників. Результатом координування є напрацювання програм взаємодії сторін. Ухвалені рішення оформлюються як цільові програми, графіки виконання робіт тощо. Учасники процесу координують діяльність у ході переговорів, нарад, листування. Механізмом її реалізації слугує єдиний план, угода або договір, в якому конкретно зазначено напрями розмежування й узгодження різних аспектів роботи, взаємні зобов'язання й відповідальність сторін.

У бібліотечній діяльності координація здійснюється з урахуванням типологічної приналежності бібліотек на основі розмежування їхніх функцій, згідно із заздалегідь розробленим планом на основі спеціалізації (розподілу праці) й розрахованої на тривалий термін взаємодії між книгозбірнями (відомчо-галузевими або територіальними бібліотечними мережами) для досягнення загальної мети. Внаслідок таких дій скорочується нерациональне дублювання, з найменшими витратами підвищується ефективність роботи, вирівнюються навантаження бібліотекарів, обсяги робіт відповідають можливостям книгозбірень тощо.

Координація, узгодженість дій важлива як для окремих установ (внутрішня координація між підрозділами і співробітниками), так і для бібліотечних мереж (зовнішня координація, організована за відомчо-галузевим, міжвідомчим, міжгалузевим, міжмережним або територіальним принципом). Рівні координації взаємопов'язані й забезпечують ефективну співпрацю в межах бібліотеки, усередині мереж і між ними, що робить можливим спільне

раціональне формування й використання ресурсів. Яскравим прикладом такого об'єднання можна вважати мережу освітянських бібліотек МОН і НАПН України, у Положенні про яку зазначено, що "...це сукупність... бібліотечних закладів, об'єднаних за ознакою приналежності до освіти, організаційно-методичне керівництво якими здійснюється провідною бібліотечною установою галузі — Державною науково-педагогічною бібліотекою України" [18].

Сучасний стан бібліотечної галузі характеризується скороченням бюджетного фінансування, що призводить до втрати кваліфікованих кадрів і порушення процесу відтворення матеріально-технічної бази книгозбірень. Відповідно, посилюється нерівність у доступі до інформаційних ресурсів різних груп населення, погіршується якість обслуговування користувачів, знижується роль бібліотек у системі інформаційних комунікацій і соціалізації особистості. У цих умовах найбільш ефективним способом вирішення перерахованих проблем стає **кооперація** бібліотек, яка є складнішою формою координаційних взаємозв'язків. Підгрунтя кооперації — це узгоджене використання ресурсів і можливостей групи книгозбірень для досягнення оптимального обслуговування всіх можливих користувачів кожної з бібліотек-учасниць. Кооперативна діяльність може здійснюватися на паритетних засадах, взаємовигідних послугах, зацікавленості. Вона базується здебільшого на договірних зв'язках за спільного виконання окремих видів робіт зі збереженням юридичної самостійності окремих учасників.

Розвиток координації й кооперації закладає основи для інтеграції діяльності книгозбірень на вищому рівні — корпоративному, який передбачає створення умов для представлення якісного інформаційного продукту з використанням новітніх інформаційних технологій, модернізацію управління бібліотечними ресурсами, формування нового інформаційного середовища, розкриття інформаційно-когнітивного потенціалу інформаційних ресурсів бібліотек як складової частини інтелектуальної інфраструктури суспільства [9].

Значним резервом у галузі надання послуг користувачам стають корпоративні бібліотечні проекти й технології, що сьогодні, на жаль, ще недостатньо активно застосовуються. Великою є сила інерції: працівники багатьох книгозбірень намагаються все робити максимально самостійно, іноді дійсно на межі людських можливостей. Однак активне використання сервісів корпоративних проектів не повинно спричинити зниження рівня послуг. Адже в цьому випадку стабільність базується вже на ресурсах і сервісах кількох книгозбірень, а система загалом стає більш захищеною від впливу випадкових чинників. Отже, тенденція створення корпоративних мереж бібліотек є об'єктивною необхідністю.

У програмі ЮНЕСКО "Інформація для всіх" наголошується, що "інформація й знання є величезним загальнолюдським завоюванням" [8]. Щоб сприяти рівноправному доступу до інформації максимальної кількості людей, програма пропонує, зокрема, "розширювати сферу діяльності чинних професійних та інституційних інфраструктур, таких як бібліотеки, архіви, суспільні центри тощо" [8]. Успішне досягнення цієї мети можливо лише за умови впровадження в бібліотечну практику нових методів роботи з використанням ІКТ. На основі інформаційно-комунікаційної взаємодії відбувається становлення корпоративної бібліотечної співпраці. Яскравими проявами цього є спільне формування фондів, створення повнотекстових електронних колекцій, електронних бібліотек [20], корпоративна ката-

логізація, організація зведених каталогів (баз даних) та інших корпоративних інформаційних продуктів, а також інформаційне обслуговування користувачів і участь у роботі професійних об'єднань. Розвиток і зміцнення саме таких форм взаємодії стає основою для формування бібліотечних об'єднань і започаткування корпоративних бібліотечних систем [15].

Найефективнішою формою міжбібліотечного співробітництва є *інтеграція*, під якою розуміють об'єднання ресурсів і сервісів у межах єдиної (зазвичай більшої) інформаційної системи [10; 21]. Вибір ресурсів і сервісів для інтеграції залежить від розв'язуваних завдань, які вирішуються в межах конкретних бізнес-процесів. *Бізнес-процес* — це безліч кількох пов'язаних операцій або процедур, які в сукупності реалізують певну мету виробничої діяльності, що зазвичай здійснюється в межах заздалегідь визначеної організаційної структури, яка описує функціональні ролі учасників цієї структури й відносини між ними [16, с. 46].

Головною особливістю бібліотечної інтеграції є комплексність взаємодії, об'єднання книгозбірень різних типів і видів за всіма основними напрямками діяльності, зростання взаємозалежності, високий рівень координації, централізації й кооперації [2, с. 617].

Слід відзначити, що сьогодні в Україні міжбібліотечна взаємодія відбувається переважно на регіональному рівні [13; 15; 22]. Загальною тенденцією є існування майже в усіх регіонах України корпоративних бібліотечних проектів. Це зумовлено соціально-економічними, культурними, науковими, освітніми й іншими чинниками розвитку регіонів. Як правило, регіони, в яких означені показники вищі, активніше впроваджують і підтримують міжбібліотечну взаємодію. Серед лідерів можна відзначити Кіровоградську, Рівненську, Дніпропетровську, Донецьку, Миколаївську, Луганську області. Тут, зокрема, функціонують такі проекти: "Регіональний корпоративний каталог" і "Центрально-Український корпоративний каталог" (Кіровоград), "Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система" (Рівне), "Зведений електронний каталог періодичних видань м. Луганська", "Корпоративна мережа бібліотек м. Маріуполя", "Електронна бібліотека краєзнавчих видань Тернопільської області" та ін.

Активно також розвиваються й галузеві бібліотечні об'єднання, серед яких "Міжрегіональна корпоративна система каталогізації медичної періодики", ЕК "Медична література України", "Корпоративна бібліотечна система Херсонського територіального об'єднання сільськогосподарських бібліотек", "Створення єдиної електронної бібліотеки ВНЗ МВС України" та ін.

Не стоять осторонь цього важливого питання й освітянські бібліотеки. Створено й активно функціонують такі проекти: "Черкаська регіональна система інформаційно-ресурсної підтримки шкільних бібліотек", "Автоматизований зведений каталог періодичних видань бібліотек ВНЗ м. Києва", "Корпоративна система бібліотек вищих навчальних закладів м. Миколаєва", "Регіональний освітньо-інформаційний портал бібліотек вищих навчальних закладів Миколаївщини", "Корпоративна комп'ютерна мережа бібліотек вищих навчальних закладів м. Одеси" та ін.

Створення об'єднаних галузевих інформаційних ресурсів було визначено як пріоритетний напрям діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Зокрема, у межах виконання науково-дослідних робіт "Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського" (2008—2010), "Теоре-

тичні та науково-практичні аспекти створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського" (2011—2013) та ін. розроблялися теоретичні, технологічні й організаційні засади формування об'єднаного інформаційного ресурсу з педагогіки та психології [21]. Результатом роботи стало відображення галузевої інформації й спрощення, насамперед для віддалених користувачів, доступу до неї в режимі он-лайн за допомогою стандартних засобів Інтернету завдяки єдиному вікну доступу через портал бібліотеки.

Серед найвагоміших корпоративних проектів, що здійснює останнім часом ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського спільно з бібліотеками мережі, слід відзначити створення галузевої реферативної бази даних (2006) — 17 учасників; обмін бібліографічними записами й формування галузевої бази даних "Періодика" (2009) — 10; організація зведеної бази даних дисертацій з питань освіти, педагогіки та психології (2012) — 12; зведеної бази даних періодичних видань, передплачених освітянськими книгозбірнями (2013) — 7, а також започаткування в експериментальному режимі зведеної бази даних збірників наукових праць установ НАПН України й ВНЗ України з аналітичним розкриттям їхнього змісту (2013) — 4. Функціонування зведених баз даних дозволить об'єднати зусилля освітянських бібліотек для створення ІГР на якісно іншому рівні і, як результат, поліпшити рівень задоволення інформаційних потреб користувачів за рахунок надання їм вільного й багатоаспектного доступу до об'єднаного інформаційного ресурсу.

Актуальним і перспективним напрямом взаємодії освітянських книгозбірень є також надання віддаленим користувачам різноманітних інформаційних послуг, здійснюваних на засадах кооперування. Серед них — міжбібліотечний абонемент (МБА), електронне доставляння документів (ЕДД), віртуальна бібліографічна довідка тощо. Слід також згадати створені спільними зусиллями інформаційні продукти: реферативну базу даних "Україніка наукова", інформаційно-бібліографічний ресурс "Видатні педагоги України та світу" і "Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу" тощо.

Висновки. Інтегрування галузевих інформаційних ресурсів на засадах кооперування й координування є надзвичайно актуальним. Вивчення досвіду формування й функціонування міжбібліотечних проектів дає можливість констатувати, що, незважаючи на відсутність в Україні загальної концепції бібліотечного корпоративного руху, існують приклади співробітництва і партнерства бібліотечно-інформаційних структур. Сьогодні бібліотечні об'єднання формуються переважно як локальні в межах певної території й здебільшого взаємодіють за певним напрямом діяльності, профілем відомчої підпорядкованості або галузевою спрямованістю. Бібліотеки створюють для читачів єдиний інформаційний простір. Проблема його спільного використання залишається актуальною, але недостатньо теоретично і методично опрацьованою. Чинники, що впливають на ефективне функціонування сучасних бібліотечних об'єднань, вивчено неповно. Процеси їхнього розвитку розглядаються локально, як правило, в організаційно-методичному аспекті. Усе це не сприяє підвищенню якості роботи сучасних об'єднань, які дають можливість бібліотекам вирішувати найбільш актуальні завдання, пов'язані з використанням комплексних інформаційних ресурсів та впровадженням мережових технологій. Вочевидь, щоб оптимізувати і підняти на якісно

новий рівень їхню діяльність, слід узагальнити накопичений теоретичний і практичний досвід роботи бібліотечних об'єднань, чіткіше визначити відповідність між розв'язуваними завданнями і формами взаємодії, виявити найбільш актуальні форми співпраці книгозбірень у кожному окремому випадку та встановити параметри її ефективності. Виникнення й розвиток електронних ресурсів і засобів комунікації веде до формування нових інформаційних потреб і відкриває нові можливості для організації праці та обслуговування користувачів, тому діяльність у цьому напрямі має тривати надалі.

Список використаної літератури

1. Башун О. В. Глобальна бібліотечна кооперація: історія та сучасність / О. Башун // Бібліотечний форум України. — 2003. — № 2. — С. 29—30.
2. Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка. — Москва : Пашков дом, 2007. — 1299 с.
3. Білоус В. С. Корпоративна каталогізація в діяльності бібліотек вищих навчальних закладів / Білоус В. С., Наугольних С. Г. — Режим доступу: <http://www.dnpb.gov.ua/datas/upload/files/bilous.pdf>. — Назва з екрана.
4. Васильченко М. П. Взаємодія бібліотек у рамках створення єдиної інформаційно-бібліотечної системи "Бібліотека — XXI" / Микола Васильченко // Бібліотечний форум України. — 2012. — № 1. — С. 8—9.
5. Васильченко Н. П. Координация как этап взаимодействия библиотек / Николай Васильченко // Бібліотечний форум України. — 2010. — № 1. — С. 15—16.
6. Вилегжанина Т. І. До питання створення центру корпоративної каталогізації: підходи і перспективи / Т. Вилегжанина, Є. Одинець // Бібліотечна планета. — 2005. — № 1. — С. 15—18.
7. Дубовий В. М. Вища школа і бібліотека: встановлення корпоративних відносин // В. Дубовий, А. Безмошук // Бібліотечна планета. — 2006. — № 2. — С. 26—27.
8. Информация для всех : программа : офиц. перевод на рус. яз. офиц. текста Программы / ЮНЕСКО ; пер. Евгений Альтовский. — Москва : МОО ВПП ЮНЕСКО "Информация для всех", 2005. — Режим доступу: <http://www.ifap.ru/ofdocs/unesco/programr.pdf>. — Назва з екрана.
9. Лыганасва В. О. Корпоративный рух в Україні: стан та перспективи розвитку / В. Лыганасва // Бібліотечний форум України. — 2006. — № 2. — С. 13—15.
10. Концепція створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського / [Рогова П. І., Артемов Ю. І., Вараксіна Н. В., Лобановська І. Г. ; наук. ред. Рогова П. І.] ; НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. — К. : [б. в.], 2012. — 23 с.
11. Корнілова С. О. Корпоративні технології у наукових бібліотеках / С. Корнілова // Бібліотечний вісник. — 2007. — № 4. — С. 7—12.
12. Красник У. О. Корпоративна діяльність бібліотек як складова формування інформаційного суспільства / Красник Уляна Орестівна // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали четвертої Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовт. 2012 р. / Нац. ун-т "Львівська політехніка". — Львів, 2012. — Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16593/1/52-506-512.pdf>. — Назва з екрана.
13. Кузнєцова М. М. Регіональні електронні ресурси: від корпоративного створення до використання у соціально-комунікаційному середовищі ОУНБ / Марина Кузнєцова // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 8. — С. 25—29.
14. Лобузіна К. В. Створення інтегрованого бібліотечного простору: основні проблеми та шляхи вирішення / К. В. Лобузіна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2012. — № 2. — С. 34—41.
15. Мар'їна О. Ю. Розвиток корпоративних бібліотечних проєктів в Україні / Олена Мар'їна // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 1. — С. 22—25.
16. Племянк А. И. Интеграция и корпоративность электронных библиотек / А. И. Племянк, Н. В. Соколова // Университетська книга. — 2010. — № 12. — С. 45—49.
17. Положение о централизации государственных массовых библиотек : утв. Мин. культ. СССР // Руководящие материалы по библиотечному делу : справочник / под ред. В. В. Серова. — Москва : Книга, 1975. — С. 82—87.
18. Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України : затв. спільн. наказом Мін. освіти і науки України та Акад. пед. наук України від 30.05.2003 р. № 334/31 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — 2003. — № 21. — С. 27—32.
19. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України. — № 32/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 7. — Ст. 45.
20. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека — XXI" : постанова від 17 серп. 2011 р. № 956. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-%D0%BF>. — Назва з екрана.
21. Рогова П. І. Інтеграційні процеси у діяльності освітянських бібліотек МОН України і НАПН України в умовах інформатизації // Інформаційні технології і засоби навчання. — 2013. — Т. 38, № 6. — С. 217—230.
22. Щербан Р. М. Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система // Бібліотечний форум України. — 2007. — № 2. — С. 2—4.
23. Ярошенко Т. О. Бібліотечні консорціуми: перспективи розвитку / Т. Ярошенко // Бібліотечний форум України. — № 4. — 2006. — С. 7—11.

Проанализированы формы взаимодействия и интегрирования библиотечных ресурсов и сервисов.

The forms of interaction and integration of library resources and services are analyzed.

Надійшла до редакції 7 липня 2014 року